

6. Матузов Н.И. Личность. Права. Демократия. Теоретические проблемы субъективного права / Н.И. Матузов. – Саратов : Изд-во Саратов, 1972. – 237 с.
7. Мацелик Т.О. Суб'єктивне публічне право як юридичний феномен / Т.О. Мацелик // Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. – 2011. – № 3. – С. 67–71.
8. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII / Голос України. – 2014. – № 206.
9. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник / О.Ф. Скакун. – Х. : Еспада, 2006. – 776 с.
10. Ударцов Ю.В. Права та обов'язки державних службовців органів прокуратури : адміністративно-правовий аспект / Ю.В. Ударцов // Форум права. – 2012. – № 4. – С. 944–949.

УДК 342.9

ЧЕМОДУРОВА Н.О.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ПРИНЦИПУ НЕЗАЛЕЖНОСТІ СУДДІВ АДМІНІСТРАТИВНИХ СУДІВ

У статті викладаються основні методологічні підходи до розуміння принципу незалежності суддів адміністративних судів. На основі дослідження етимологічного значення категорії «принцип», а також аналізу основних ознак принципу незалежності суддів, формулюється авторський підхід до визначення поняття «незалежність суддів адміністративних судів».

Ключові слова: адміністративне судочинство, імперативний характер принципу незалежності суддів адміністративних судів, нормативність принципу незалежності суддів адміністративних судів, об'єктивна обумовленість принципу незалежності суддів адміністративних судів, принцип.

В статье излагаются основные методологические подходы к пониманию принципа независимости судей административных судов. На основе исследования этимологического значения категории «принцип», а также анализа основных признаков принципа независимости судей, формулируется авторский подход к определению понятия «независимость судей административных судов».

Ключевые слова: административное судопроизводство, императивный характер принципа независимости судей административных судов, нормативность принципа независимости судей административных судов, объективная обусловленность принципа независимости судей административных судов, принцип.

The article outlines the basic methodological approaches to understanding the independence of administrative judges. Based on research etymological meaning category of “principle” and the analysis of the main features of the principle of judicial independence, the author formulated an approach to the definition of “independent administrative judges”.

Key words: administrative proceedings, mandatory principle of independence of administrative judges, normative principle of independence of administrative judges, objective conditionality principle of independence of administrative judges, principle.

Стан наукового дослідження проблеми. Питання незалежності суддів і судової гілки влади загалом завжди привертала увагу вчених і політичних діячів. Так, ретроспективний аналіз наукових джерел свідчить про активізацію досліджень у цій галузі ще в дореволюційній Росії, до складу якої тоді входила більша частина сучасних українських земель. Зокрема, організаційні

© ЧЕМОДУРОВА Н.О. – здобувач кафедри конституційного, адміністративного права та соціально-гуманітарних дисциплін (Інститут права та суспільних відносин Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»)

та процесуальні аспекти незалежності суддів розроблялись такими видатними науковцями, як Л.Є. Владимиров, С.І. Зарудний, О.Ф. Кістяківський, А.Ф. Коні, І.В. Михайловський, М.М. Розін, М.Д. Сергієвський, С.М. Тригубов, М.А. Філіпов, І.Я. Фойницький та іншими фундаторами конституційного, адміністративного та кримінально-процесуального права.

Науковий інтерес до незалежності судової гілки влади не згас і за часів існування Радянського Союзу. Водночас тотальний вплив комуністичної ідеології суттєво позначився на розумінні істинного змісту та призначення цього принципу, якому науковці того часу давали невисоку оцінку, зазначаючи, що «незалежність суддів <...> не означає незалежності суду від політики партії та держави; суди зобов'язані реалізувати таку політику» [1, с. 51].

Передусім, таке деформоване бачення змісту незалежності суддів було продиктоване особливостями його нормативного закріплення: в радянському законодавстві йому відводилась другорядна, допоміжна роль. Однак це не стало перешкодою для багатьох науковців, які, розуміючи фундаментальне значення цього принципу для побудови демократичної судової системи, продовжили його активну розробку та дослідження. Зокрема, це В.П. Божев, Є.В. Васьковський, А.Я. Вишенський, В.Р. Завадський, Н.Р. Максимов, М.І. Муравйов, В.М. Петренко, І.Л. Петрухін, Н.В. Радутна, В.М. Савицький, В.А. Терьохін, Д.М. Четет, Г.С. Фельдштейн, С.О. Юсупов та інші.

Справжній сплеск наукових досліджень у галузі судоустрою загалом та адміністративного судочинства зокрема можна спостерігати після проголошення незалежності України, ухвалення Концепції судово-правової реформи в Україні (28 квітня 1992 року), проведення так званої «малі судової реформи» та започаткування процесу створення незалежної системи адміністративних судів (2001 рік). Принцип незалежності суддів, організаційні та процесуальні проблеми його забезпечення стали активно обговорюватись на сторінках наукової літератури, на різноманітних науково-теоретичних конференціях, у суддівському співтоваристві міжнародними експертами та пересічними громадянами. Зокрема, слід відмітити напрацювання в цій галузі таких науковців і представників судової системи, як В.Ф. Бойка, В.Д. Бринцева, Т.В. Галайденко, В.В. Городовенка, В.О. Гринюка, В.В. Крижанівського, Р.О. Куйбіду, В.Т. Маляренка, П.П. Пилипчука, С.В. Прилуцького, Д.М. Притику, М.Д. Савенка, А.О. Селіванова, В.Є. Скомороху, В.С. Смородинського, В.С. Стефанюка, В.І. Шишкіна та багатьох інших.

Отже, можна констатувати, що питання незалежності судової влади загалом та незалежності суддів адміністративних судів зокрема завжди становили науковий інтерес, а тому їм присвячено не один десяток наукових публікацій різного формату – від дисертаційних досліджень і монографій до наукових статей і коротких публіцистичних нарисів. І незважаючи на розбіжності в розумінні поняття, ознак, складових елементів та інших характеризуючих властивостей, абсолютно всі дослідники наголошують на тій вагомій ролі, яку відіграє незалежність суддів у побудові дійсно демократичної судової системи. Її визначають і як «один із фундаментальних принципів правової держави», «передумову довіри людей до судової процедури, її авторитетності та ефективності» [2, с. 43]; і як «найвищу основу судової діяльності», «один із важливих конституційних принципів правосуддя, на основі якого в державі формується правовий статус судді» [3, с. 11]; і як «засадничий принцип відправлення правосуддя», «важливу гарантію права кожної особи на справедливий судовий розгляд справи» [4, с. 13]. Незалежність суддів визнається (і з цим варто погодитись – Н.Ч.) «основною передумовою функціонування самостійної й авторитетної судової влади» [5, с. 36] та «однією з найбільш значимих демократичних засад суспільства» [6, с. 50].

Виклад основного матеріалу. У процесі становлення адміністративного судочинства, його утвердження у свідомості громадян як найбільш дієвого, ефективного та надійного механізму протидії незаконним діям і рішенням органів публічного управління, принципу незалежності суддів відводиться особлива роль. Як справедливо зауважують деякі науковці, адміністративні суди були створені спеціально для захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку суб'єктів владних повноважень [7, с. 143]. Саме тому незалежності суддів таких судів від інших гілок державної влади (передусім, виконавчої), має приділятися особлива увага і на законодавчому рівні, і на сторінках наукових видань, і на різноманітних конференціях представників судового співтовариства.

У чому ж полягає відмінність реалізації принципу незалежності суддів в адміністративному судочинстві від інших судових юрисдикцій? Для того, щоб дати відповідь на це запитання, необхідно з'ясувати сутність, зміст і характерні ознаки цієї правової категорії, а також проаналізувати сферу її застосування.

Найперше, коротко зупинимось на характеристиці категорії «принципи», оскільки більшість сучасних науковців визначають незалежність суддів саме як один із основоположних прин-

ципів функціонування судової гілки влади. Слово «принцип» походить від латинського «*principium*» (основа, начало) й дослівно означає «те, що лежить в основі певної сукупності фактів або знань» [8, с. 365]; «початкова, керівна ідея, на якій базується явище чи процес» [5, с. 30]. Як бачимо, «принцип» – досить емна категорія, яка завдяки своїй всеосяжності та універсальності має широку сферу застосування. Саме цим можна пояснити її неоднозначне тлумачення різними науковцями, які залежно від специфіки предмета дослідження акцентують свою увагу на різних його аспектах. Так, наприклад, одні науковці, досліджуючи категорію «принципи» у тісному взаємозв'язку із категоріями «закономірність» і «сутність», зазначають, що «закономірність відбиває зв'язки між явищами, їх сутностями, а принцип конкретизує головний зміст кожного з явищ, які співвідносяться» [9, с. 16]. Інші науковці, які досліджують цю категорію з позицій логіки, відмічають той факт, що вона займає центральне місце, є основою системи, узагальненням і поширенням певного положення на всі явища тієї сфери, з якої цей принцип було абстраговано [10, с. 382].

Така розмаїтість підходів до дослідження сутності категорії «принципи» призвела до того, що в науковій літературі обґрунтовуються найрізноманітніші її визначення. Зокрема, принципи розглядаються і як «основні засади, вихідні ідеї, що за своєю сутністю є узагальненими відображеннями об'єктивних закономірностей розвитку суспільства, людства загалом» [11, с. 134]; і як «виражені у праві вихідні нормативно-керівні начала, які характеризують свідомість права, його основи, закріплені в ньому закономірності суспільного життя» [12, с. 284]; і як «основні ідеї, положення, вимоги, що характеризують зміст права, відображають закономірності його розвитку і визначають напрями та механізми правового регулювання суспільних відносин» [13, с. 22]; і навіть як «певне явище правової матерії, що має деякі загальні ознаки, які дозволяють визначити їх як основні засади, відправні ідеї його буття, котрі виражають найважливіші закономірності цієї суспільно-економічної формації, є однопорядковими із сутністю права й володіють універсальністю, вищою імперативністю і загальною значимістю» [14, с. 42].

Відразу ж зауважимо, що специфіка нашого дослідження не дозволяє нам повною мірою застосувати будь-яке із наведених та проаналізованих нами вище визначень до категорії «принципи незалежності суддів адміністративних судів». З цією метою необхідно провести більш ґрунтований науковий аналіз, який включає не лише з'ясування ознак та характерних рис принципів права взагалі, але також і визначення місця незалежності суддів у системі таких принципів, а також дослідження специфіки реалізації даного принципу в адміністративному судочинстві.

Проаналізувавши численні наукові публікації, ми помітили відсутність єдиного загальноприйнятого погляду на систему характерних рис принципів права. Науковці використовують різні методи дослідження, у зв'язку з чим обґрунтовані ними переліки суттєво відрізняються між собою і включають від трьох до семи ознак. Аналіз та узагальнення найбільш поширених підходів дозволили нам сформулювати власну систему ознак принципів права, яка не лише відображає особливості реалізації принципу незалежності суддів, але й враховує специфіку адміністративного судочинства, в якому цей принцип набуває особливого значення.

Регулятивність – одна з найбільш суттєвих ознак принципів права. Вона виражається в тому, що їх основне соціальне призначення полягає у прямому чи опосередкованому впливі на регулювання суспільних відносин. Як стверджують фахівці з теорії держави та права, таке регулювання є специфічним, оскільки воно «здійснюється за допомогою механізму правового регулювання, яке необхідно розуміти як цілісне, результативне упорядкування і організацію суспільних відносин за допомогою системи правових засобів відповідно до вимог соціально-економічного та політичного рівня розвитку суспільства» [15, с. 22].

Регулятивний характер принципу незалежності суддів адміністративних судів проявляється, передусім, у тому, що, регулюючи суспільні відносини у сфері адміністративного судочинства, він здійснює урівноважуючий вплив. З одного боку, обмежує незаконний тиск і вплив на суддів з боку учасників судового розгляду, суддів, які виконують адміністративні функції, посадових осіб, які здійснюють кадрове, матеріально-технічне, фінансове та інше забезпечення адміністративного судочинства. З іншого боку, його положення сформульовані таким чином, щоб не допускати з боку суддів адміністративних судів фактів зловживання владою та посадовим становищем. Інакше кажучи, принцип незалежності суддів адміністративних судів виступає своєрідним важелем, який шляхом надання суддям певних гарантій забезпечує їм належні умови для відправлення правосуддя.

У тісному взаємозв'язку із регулятивністю перебуває така ознака принципів права, як їх **нормативність**. Її сутність полягає у тому, що принципи права є специфічною формою вираження волі законодавця, що знаходить своє текстуальне закріплення в нормативних актах (як

правило, в Конституції чи конституційних законах), набуваючи тим самим загальнообов'язкового характеру. Водночас, на відміну від правових норм, принципи права не завжди прямо закріплені в законодавстві, вони можуть «випливати зі змісту правових норм». Це обумовлено тим, що принципи – найбільш загальні соціальні орієнтири, які лише визначають «напрямок суспільної поведінки». Вони є «несучою конструкцією» права, довкола якої формуються його норми, інститути, галузі й уся система [14, с. 57].

Нормативність принципу незалежності суддів адміністративних судів полягає у його незаперечності, вищій стабільності, незмінності його основи, здатності визначати загальну лінію поведінки. Будь-які відступи від вимог принципу незалежності суддів, навіть у порядку виключення, не допускаються, оскільки це може мати загрозливі та руйнівні наслідки для всієї системи адміністративного судочинства, покликаною вирішувати досить специфічні справи – скарги на дії та рішення органів публічного управління. Саме тому під час прийняття нових нормативно-правових актів чи внесення змін до уже існуючих в обов'язковому порядку проводиться їх перевірка щодо дотримання вимог принципу незалежності суддів. Якщо хоча б одна із таких вимог порушена, нормативно-правовий акт за своєю суттю слід вважати нелегітимним, оскільки він не є формою вираження саме права.

Ще однією особливістю принципу незалежності суддів адміністративних судів є те, що на відміну від багатьох інших принципів, на яких базується адміністративне судочинство і які лише прямо або лише опосередковано регулюють суспільні відносини, нормативний характер принципу незалежності суддів має двоєдину природу. Так, у концентрованому вигляді положення цього принципу викладені в ст. 125 Конституції України та в ст. 6 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», які є нормами прямої дії і містять цілу низку конкретних гарантій, заборон та обмежень. Однак зазначеними статтями не обмежується сфера дії принципу незалежності суддів. Опосередковано він знаходить свій вираз у більшості норм відповідного розділу Конституції України, вказаного Закону та інших нормативно-правових актів, які тим чи іншим чином торкаються кадрового, матеріально-технічного, інформаційного, фінансового та іншого забезпечення адміністративного судочинства, а також спрямовані на подолання корупції в судах.

Універсальність як ознака принципів права дозволяє відмежувати їх від правових норм. Її сутність зводиться до того, що принципи права являють собою найбільш узагальнені відображення об'єктивних закономірностей існування і розвитку суспільства та держави. Їх можна використовувати за будь-яких умов і для вирішення будь-яких завдань [14, с. 57]. Інакше кажучи, універсальність принципів означає їх загальнозначимість, загальнообов'язковість, вищу імперативність, пряму дію [16, с. 118].

Універсальний характер принципу незалежності суддів адміністративних судів має дещо вужче трактування, хоча це в жодному разі не применшує його особливу роль у механізмі правового регулювання адміністративного судочинства. Він визначає основи, вихідні засади такого регулювання, його мету, функції, основні завдання, напрями, межі, форми та методи. Цей принцип – це загальна формула, що об'єднує безліч правових положень, які прямо або ж опосередковано спрямовані на забезпечення об'єктивного, неупередженого та правильного вирішення адміністративних справ. Крім того, це універсальний регулятор, за допомогою якого забезпечується одноманітне формулювання тих нормативно-правових актів, які або встановлюють додаткові гарантії незалежності суддів адміністративних судів, або, навпаки, звужують сферу дії уже існуючих гарантій.

Універсальний характер принципу незалежності суддів адміністративних судів проявляється також в тому, що завдяки своїй багатогранності та всеосяжності, він охоплює досить широке коло правовідносин. Зокрема, пронизує норми не лише адміністративного права, але й норми конституційного, кримінального, цивільного, господарського права. Він є фундаментом, базисом, з якого виходять, одержують логічний розвиток і конкретизацію більшість правових норм, що регулюють найрізноманітніші сторони функціонування адміністративних судів зокрема та всієї судової системи загалом.

Принципу незалежності суддів адміністративних судів властива також така загальна ознака принципів права, як їх **цільова спрямованість**. У найбільш загальному розумінні ознака цілеспрямованості принципів права означає, що вони виражають сутність певної сукупності норм права не тільки в статиці, але й у динаміці, тобто в напрямку досягнення цілей.

Як відомо, основною метою принципу незалежності суддів адміністративних судів є створення нормальних умов для функціонування адміністративних судів, для швидкого, об'єктивного та правильного вирішення публічно-правових спорів, надійного захисту прав і свобод

громадян у їх взаємовідносинах з органами публічного управління, а також їх відновлення в разі порушення. Досягнення цієї мети можливе лише за умов законодавчого закріплення цілої низки функціональних та процесуальних гарантій незалежності суддів адміністративних судів які, з одного боку, обмежують незаконний вплив і тиск на суддів, а з іншого – забезпечують їх належну поведінку, не допускаючи проявів зловживання правом та корупції.

Наступною ознакою принципів права є їх *імперативність*. Її сутність полягає у тому, що принципи права, здійснюючи загальне керівництво, мають вищу силу щодо будь-яких інших норм права. Останні ж мають бути узгоджені з системою принципів права, розвивати їх положення та визначати механізм реалізації.

Імперативний характер принципу незалежності суддів адміністративних судів, насамперед, виражається в тому, що він встановлює орієнтири для розвитку тих положень нормативно-правових актів, які прямо чи опосередковано зачіпають інтереси всієї судової гілки влади. Якщо ж йдеться про норми, які безпосередньо закріплюють гарантії незалежності суддів адміністративних судів чи визначають механізм їх реалізації, то імперативність цього принципу посилюється. Він набуває характеру безумовності, вищої імперативності, обумовлюючи виникнення, розвиток, удосконалення та безпосереднє функціонування таких норм.

Об'єктивна обумовленість – ще одна ознака, характерна для всіх принципів права. Той факт, що принципи права – категорія об'єктивна, підтверджує багато сучасних вчених. Так, наприклад, А.Ф. Черданцев зазначає, що принципи права – це основні вихідні положення, що юридично закріплюють об'єктивні закономірності суспільного життя [17, с. 186]. Ще цілий ряд авторів намагається розкрити поняття принципів через категорію «об'єктивних норм», які ще від самого початку закладені в суспільних відносинах, а законодавцеві залишається лише пізнати і виразити їх [18, с. 49]. Отже, сутність об'єктивної обумовленості зводиться до того, що принципи права завжди відповідають характеру суспільних відносин, які склалися на конкретному етапі розвитку суспільства. Вони враховують економічні, політичні процеси, що відбуваються в державі, імплементуючи їх у відповідні правові норми.

Принцип незалежності суддів адміністративних судів теж характеризується об'єктивною обумовленістю. Жоден інший принцип судоустрою так гостро не відчуває на собі зміни в політичному та ідеологічному житті, як принцип незалежності суддів. Історичний екскурс в історію функціонування судів показує, що за останні 20–25 років зміст цього принципу та гарантії його реалізації зазнали кардинальних змін. Однак «Революція гідності», яка відбулася в минулому році, дала новий поштовх для проведення реформ у судовій гілці влади. І вже сьогодні стає очевидним, що найперше і більшою мірою такі реформи торкнуться саме принципу незалежності суддів та судової гілки влади загалом.

Наступною характерною рисою принципів права є *самостійність*, що виражається у їх здатності самостійно впливати на суспільні відносини. Як справедливо з цього приводу відмічається в літературі, «...принципи права не тільки визначають зміст конкретних правових норм, але й як їх складові безпосередньо регулюють суспільні відносини» [19, с. 43].

Самостійність принципу незалежності суддів адміністративних судів є беззаперечною і навряд чи в когось може викликати сумнів. До того ж цей принцип не лише здійснює самостійний вплив на досить значну сферу суспільних відносин, але також є джерелом виникнення та розвитку інших правових принципів. Зокрема, мова йде про незмінюваність, недоторканність суддів, їх імунітет тощо.

Водночас варто зауважити, що самостійність принципу незалежності суддів адміністративних судів не є абсолютною. Це обумовлено тим, що будь-якому правовому явищу і найперше принципам права властиві такі ознаки, як *взаємозв'язок і взаємообумовленість*. Взаємозв'язок принципів права може бути різним: безпосереднім й опосередкованим; стосуватись різних аспектів: змісту, причин, наслідків, характеру тощо. Взаємообумовленість принципів припускає їх взаємний вплив, який може бути як прямим, так і непрямим. Взаємозв'язок і взаємообумовленість принципів визначаються єдиною метою, досягнення якої є можливим лише за умови налагодження всебічної взаємодії; ізолювано один від одного дія (застосування) принципів або є неефективною, або взагалі є неможливою.

Принцип незалежності суддів адміністративних судів не є винятком із загального правила. У процесі правореалізаційної діяльності він взаємодіє з багатьма правовими принципами. Доповнюючи та розвиваючи один одного, всі принципи утворюють певну систему, елементи якої тісно пов'язані між собою. Так, розвиток одного принципу обов'язково тягне за собою зміну іншого (інших) принципів, так само як і порушення чи невиконання одного принципу неминуче

позначається на реалізації інших принципів і на ефективності законодавства загалом. Усе це є наслідком тісних системних зв'язків між принципами права. Встановлення таких зв'язків є необхідною передумовою побудови стрункої системи принципів, визначення її ієрархічної структури (субординації), з'ясування місця принципу незалежності суддів адміністративних судів у конкретній підсистемі, а також визначення його ролі в механізмі правового регулювання суспільних відносин у сфері адміністративного судочинства.

Висновки. Завершуючи загальну характеристику принципу незалежності суддів адміністративних судів, ми сформулювали його авторське визначення, в якому намагались акумулювати всі зроблені нами висновки. Отже, незалежність суддів адміністративних судів пропонується розуміти як закріпленій у Конституції України та в інших законодавчих і підзаконних нормативно-правових актах принцип організації та функціонування адміністративних судів, а також професійної діяльності суддів адміністративних судів, який характеризується регулятивністю, нормативністю, універсальністю, цільовою спрямованістю, імперативністю, самостійністю та об'єктивною обумовленістю і спрямований на забезпечення об'єктивного, неупередженого та безстороннього розгляду і вирішення адміністративних справ, створення висококваліфікованої та ефективної системи адміністративного судочинства, зміцнення правового статусу суддів адміністративних судів, а також забезпечення балансу між різними гілками державної влади шляхом створення умов для належного функціонування механізму стримувань і противаг.

Список використаних джерел:

1. Алексеев С.С. Общая теория права : учеб. – 2-е изд., перераб. и доп. / Алексеев С.С. – М. : Проспект, 2009. – 576 с.
2. Галайденко Т.В. Актуальні проблеми забезпечення незалежності судової влади України / Т.В. Галайденко // Вісник Вищої ради юстиції. – № 1, – 2010. – С. 42–48.
3. Галайденко Т. До питання розмежування категорій «принцип незалежності суддів» та «гарантії його реалізації» / Т. Галайденко // Вісник Вищої ради юстиції, – № 3, – 2010. – С. 28–40.
4. Гончаренко О.В. Основні принципи добору кандидатів на посаду судді / О.В. Гончаренко // Вісник Вищої ради юстиції. – № 1. – 2012. – С. 21–32.
5. Калиновський Б.В. Конституційні принципи місцевого самоврядування в Україні. дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.02 / Б.В. Калиновський. – К., 2004.
6. Коваль О.А. Принципи процесуального права та їх втілення в законодавчій регламентації діяльності міліції України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / О.А. Коваль. – Київ, – 2005. – 198 с.
7. Колодій А.М. Принципи права України / А.М. Колодій. – К., 1998. – 205 с.
8. Крижанівський В.В. Незалежність судової влади // Вісник Вищої ради юстиції. – № 3 (7). – 2011. – С. 50–59.
9. Конституційне право України / За ред. проф. В.В. Погорілка. – К. : Наукова думка, 1999. – 734 с.
10. Кудрявцев В.Н. Эффективность правовых норм / В.Н. Кудрявцев, В.И. Никитинский, И.С. Самошенко, В.В. Глазырин. – М. : Юрид. лит., 1980. – 280 с.
11. Правила поведінки працівника суду та Коментар / Державна судова адміністрація України; Рада суддів України. – К., 2010. – 40 с.
12. Прилуцький С.В. Формування корпусу професійних суддів України : Автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.10 / С.В. Прилуцький. Нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2003. – 19 с.
13. Семенов В.М. Суд и правосудие в СССР / В.М. Семенов. – М., 1984. – 320 с.
14. Тертишник В.М. Кримінально-процесуальне право України : Навчальний посібник / В.М. Тертишник. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – 575с.
15. Философская энциклопедия : в 5 т. / гл. ред. Константинов Ф.В. – М. : Советская энциклопедия, 1967. – Т. 4. – 591 с.
16. Философский словарь / Под ред. И.Т. Фролова. – М. : Политиздат, 1986 – 590 с.
17. Хміль М.М. Принцип неприпустимості зловживання правом (теоретико-правові аспекти) : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.01 / М.М. Хміль. – Харків, 2005. – 199 с.
18. Черданцев А.Ф. Теория государства и права : Учебник для вузов / А.Ф. Черданцев. – М. : Юрайт-М, 2002. – 432 с.
19. Шруб І.В. Обмеження політичних прав і свобод суддів : законодавче регулювання та міжнародні стандарти / І.В. Шруб // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки. – 2015. – Випуск 1. Том 3. – С. 143–147.